

Jörg Guido Hülsmann

LUDWIG VON MISES

Tom I

Tłumaczenie:

Jan Lewiński, Michał Kresak i Marcin Zieliński

Instytut Ludwiga von Misesa

Wrocław 2020

Tytuł oryginału: *Mises: The Last Knight of Liberalism*

Copyright © 2007 by the Ludwig von Mises Institute

Copyright © 2020 Instytut Edukacji Ekonomicznej
im. Ludwiga von Misesa, Wrocław
www.mises.pl

Tłumaczenie: Jan Lewiński (JL; przedmowa, podziękowania, rozdz. 1–3),
Michał Kresak (MK; rozdz. 4, 7–11) i Marcin Zieliński (MZ; rozdz. 5–6)

Redakcja naukowa: Marcin Zieliński (MZ)

Redakcja językowa: Helena Krajewska

Korekta: Paweł Kot

Indeks: Anna Gruhn

Projekt okładki i stron tytułowych: Jarosław Kozikowski

ISBN 978-83-65086-28-0

Instytut Edukacji Ekonomicznej
im. Ludwiga von Misesa
pl. Strzelecki 20
50-224 Wrocław

Łamanie: PanDawer
pandawer@pandawer.pl

Wydanie pierwsze

Spis treści

Przedmowa	IX
Podziękowania	XIII

Część I. MŁODY LUDWIG

Rozdział 1. Korzenie	3
Rozdział 2. Lata szkolne	19
Wiedeń	19
Wiedeńscy Żydzi	24
Akademisches Gymnasium	28
Austro-Węgry	39
Socjalizmy na modłę austriacką	45
Wybór kariery	50
Rozdział 3. Alma Mater Rudolphina	51
Seminarium Grünberga	55
Służba wojskowa i śmierć ojca	61
Na seminarium Philippovicha	63
Narodziny ekonomisty	71
Lata z mistrzem	76

Część II. SZKOŁA AUSTRIACKA

Rozdział 4. Ekonomia u progu XX wieku	83
Carl Menger – pionier „teorii empirycznej”	83
Praca Mengera w kontekście niemieckim	94
Methodenstreit	96
Szkoła austriacka a szkoła Gossena	102
Sukces szkoły austriackiej	111

Eugen von Böhm-Bawerk	115
Friedrich von Wieser	123
Joseph A. Schumpeter	132
Rozdział 5. Pierwsze doświadczenia zawodowe	145
Trudny start w życiu zawodowym	148
Żywot równoległy	151
Chmury burzowe	159
Wiedeńskie spotkanie Verein für Socialpolitik	161
Przełom w Kammer	169
Teoria pieniądza	171
Rozdział 6. Traktat o pieniądzu	175
Natura pieniądza	178
Wiesera teoria pieniądza	187
Misesa teoria wartości pieniądza	196
Pieniądz nie jest neutralny: efekty Cantillona	199
Określanie kursu wymiany: teoria siły nabywczej	203
Bankowość z rezerwą cząstkową i cykle koniunkturalne	206
Część III.	
OFICER, DZENTELMEN, NAUKOWIEC	
Rozdział 7. Wielka wojna	215
Pierwszy rok wojny	216
W cywilu	225
Znów na froncie	233
Nowe życie	239
Ostatnia misja	243
Rozdział 8. Naród, państwo i gospodarka	251
Migracje i populacje wielonarodowe a współczesny imperializm	252
Błędy niemieckiego socjalizmu na wojnie i w czasie pokoju	260
Ekonomia polityczna wspólnot językowych	265
Rozdział 9. Rok 1919	273
Nowe pola walki	275
Socjalizm powojenny i widmo anarchii	277
Kryzysowe wyjątki	288

Ku solidnemu pieniądzu	294
Rozdział 10. Przewrót kopernikański	309
Argumentacja	312
Kontekst intelektualny	318
Triumf	327
Rozdział 11. Traktat o socjalizmie	339
Korzyści czerpane w kapitalizmie ze środków produkcji	341
Utylitarystyczny argument za demokracją	343
Ustępliwy John Stuart Mill	354
Teoria monopolu	360
Etyka chrześcijańska a rynek	365
Socjalizm jako destrukcjonizm	370

Przedmowa

Latem 1940 roku, gdy wojska Hitlera szły przez Francję, aby zamknąć Szwajcarię w swych kleszczach, Ludwig von Mises jechał u boku swojej żony Margit w autobusie wypełnionym uciekającymi z Europy Żydami. Aby uniknąć pojmania, kierowca pojazdu wybierał snujące się przez francuską wieś boczne drogi, od czasu do czasu zatrzymując się i wypytując mieszkańców, czy na dalszej drodze nie spostrzegli Niemców. Jeśli tak było, zawracał i szukał objazdów.

Za dwa miesiące Mises miał obchodzić swoje pięćdziesiąte dziewiąte urodziny. Jego nazwisko widniało na czarnej liście osób poszukiwanych przez najeźdźców. Dwa lata wcześniej naziści splądrowali jego wiedeńskie mieszkanie, konfiskując znalezione dokumenty i zamrażając jego majątek. Mises miał wówczas nadzieję, że znajdzie schronienie w Genewie. Lecz tamtego dnia już żaden zakątek Europy nie był bezpieczny. Nie dość, że Mises był znamienitym intelektualistą pochodzenia żydowskiego, to jeszcze powszechnie znano go jako wielkiego oponenta wszelkich postaci socjalizmu, również tego narodowego. Niektórzy nazywali go „ostatnim rycerzem liberalizmu”.

Osobiście odwiódł Austrię od bolszewizmu, uchronił swój kraj od tak wysokiej hiperinflacji jak ta, która w międzywojniu pognębiła Niemcy, a także przekonał do wolnego rynku całe pokolenie młodych socjalistycznych intelektualistów. W tamtej chwili był jednak uchodźcą politycznym, kierującym się ku obcemu kontynentowi.

Małżonkowie dotarli do Stanów Zjednoczonych niemal bez grosza przy duszy i pozbawieni perspektyw zarobkowych. Dawni studenci i uczniowie Misesa zajmowali prestiżowe stanowiska na brytyjskich i amerykańskich uniwersytetach (często dzięki jego pomocy), choć sam Mises był uważany za przeżytek. W dobie rozrostu państwa i centralnego planowania pozostał wielkim obrońcą własności prywatnej i przeciwnikiem wszelkiego interwencjonizmu gospodarczego. Co jednak może najgorsze, bronił logiki werbalnej i realizmu tuż przed samym szczytowym momentem panowania pozytywizmu i modelowania matematycznego. Nie chciała go przyjąć żadna uczelnia. Margit zaczęła szkolić się na sekretarce.

Przez kolejną dekadę powoli podnosili się z kolan, a Mises pozyskiwał nowych sojuszników. Wydał też swoją najważniejszą książkę – *Ludzkie działanie*. Dzięki niej zdobył grono zwolenników, których podziw i wierność przekraczały wszystko, czego doświadczył w Europie.

Kiedy w październiku 1973 roku odszedł, żegnał go skromny krąg wielbicieli i uczniów – załóżek ruchu, który miał od tej pory rosnąć w sposób wykładniczy. Dziś jego prace stanowią inspirację dla ekonomistów i libertarian na całym świecie oraz są namiętnie czytane przez coraz większą liczbę studentów wszystkich nauk społecznych. Cała szkoła „misesowskich” ekonomistów rozkwita przede wszystkim w Stanach Zjednoczonych, ale też w Hiszpanii, Francji, Czechach, Argentynie, Rumunii i Włoszech. Ruch ten stanowi świadectwo trwałej siły i wpływu idei Misesa.

W mojej książce zamierzam opowiedzieć, jak idee te wykuwały się w swoich czasach. To historia niezwykłego ekonomisty, przedstawiająca jego życie i dokonania. Świadczy o jego osobistym wpływie na szkołę austriacką i na ruch wolnościowy. Jednak nade wszystko to opowieść o człowieku, który w bezkompromisowej pogoni za prawdą zmienił sam siebie, często wbrew pierwotnym przekonaniom metodycznie wypracowując swoje idee.

Niegdyśiejszy adept metody historycznej w naukach społecznych przeobraził się w przywódcę opozycyjnej szkoły austriackiej i humanistycznej teorii społecznej. Młody lewicujący idealista wiedeński wyrósł na wielkiego nestora amerykańskiej prawicy. Choć na początku kariery patrzył z góry na „metalistów”, z czasem stał się niezłomnym obrońcą stuprocentowego standardu złota. Świecił przykładem dla studentów i zwolenników, z których wielu podjęło jego przesłanie i metodę, przecierając nowe szlaki tam, gdzie ich mistrz się zatrzymał.

Zarysowany tu portret Ludwiga von Misesa oddaje przede wszystkim rozwój intelektualny tej postaci w ramach jej epoki. Niewiele wiadomo o emocjonalnej stronie jego osobowości. Wcześniej zaczął widzieć siebie jako osobę publiczną: profesora Misesa. Dołożył wszelkich starań, by zniszczyć jakiegokolwiek dowody – od rachunków po listy miłosne – które mogłyby zostać użyte przez jego potencjalnych wrogów. O niektórych bardziej intymnych wydarzeniach jego życia mogę zaświadczyć tylko dzięki prywatnym dokumentom skradzionym w marcu 1938 roku z jego wiedeńskiego mieszkania przez wysłanników Hitlera. Stamtąd za sprawą Armii Czerwonej trafiły w końcu do tajnego moskiewskiego archiwum, gdzie odnalazły się w 1991 roku, stając się dla mnie cennym źródłem informacji.

Książka ta opiera się bezpośrednio na osobistych dokumentach Misesa z archiwów w Moskwie i w Grove City College. Korzystałem też ze zbiorów Wiedeńskiej Izby Handlowej, Akademisches Gymnasium w Wiedniu, Instytutu Wyższych Studiów Międzynarodowych w Genewie, Instytutu Hoovera przy Uniwersytecie Stanforda i materiałów odziedziczonych po Misesie przez Bettinę Bien Greaves. Co oczywiste, bardzo wnikliwie badałem dorobek zarówno Misesa, jak i innych najważniejszych ekonomistów jego epoki. Starałem się też zaznajomić z kontekstem historycznym, w jakim powstawały dzieła Misesa, chociaż w tych ogólnych kwestiach czuję się jedynie amatorem. Cały ten zasób wiedzy zebrany został po raz pierwszy w tym miejscu. Mam nadzieję, że stanie się on dobrym punktem wyjścia dla przyszłych badań nad życiem Misesa.

I tak docieramy do mojej ostatniej uwagi na temat zakresu i celu tej książki. Choć nigdy osobiście nie spotkałem Misesa, od wielu lat pozostaję studentem i wielbicielem jego dzieł. Dlatego kolejne strony są też wyrazem mojej wdzięczności wobec tego wielkiego myśliciela. W moich badaniach ekonomicznych starałem się podejmować rozpoczęte przez niego wątki, choć nie zawsze obierałem ten sam kierunek. Dlatego w pracy nad tą biografią musiałem rozwiązać kilka podstawowych wątpliwości. Czy powinienem napisać o współczesnych badaniach, które zainspirował Mises? A może opowiedzieć o różniących się niekiedy obecnych interpretacjach jego myśli? Powstrzymałem się od dodania licznych przecieży, krytycznych przypisów do dorobku Misesa, choć to wzmocniłoby moją pracę, czyniąc ją bardziej interesującą dla obecnych znawców dziedziny. To jednak nie pozwoliłoby mi rozwinąć opowieści o *samym Misesie* i skierowałoby mnie ku badaniom *poświęconej mu literatury*. Aby i tak już przecieży dość obszernej książka trzymała się swej myśli przewodniej, konieczne było ucięcie dyskusji o pracach pobocznych – i to nie tylko moich własnych, lecz także takich wybitnych badaczy myśli Misesa jak Murray Rothbard, Richard Ebeling, Israel Kirzner, Joseph Salerno, Hans-Hermann Hoppe, Bettina Bien Greaves, Julian Delgaudio, Eamonn Butler, Patrick Gunning, Jeffrey Herbener, Percy Greaves, Hans Sennholz, Ralph Raico, James Rolph Edwards, Laurence Moss, Gary North, Carsten Pallas i David Gordon. Choć nie jest to rozwiązanie najdogodniejsze, to jednak jest ono do przyjęcia w dobie Internetu.

Dziś, kiedy tak niewiele wiadomo o Misesie, a badania biograficzne są jeszcze w powijkach, pierwszorzędym celem jego biografii jest próba uchwycenia postaci, która, pozbawiona znaczącego wsparcia instytucjonalnego, dzięki czystej sile swych idei ponad trzydzieści lat po swej

śmierci inspiruje rosnący międzynarodowy ruch intelektualny. Jakież to idee mają tak magnetyczną moc? Kim był ów człowiek? Jakże były jego cele, zmagania, zwycięstwa i porażki? Jakże były źródła jego idei w kontekście jego czasów i przeciwności, z którymi się mierzył? Uważam, że są to główne pytania, jakie należy na obecnym etapie postawić. Ludzie miłujący idee – zwłaszcza wierzący, że to one kształtują nasz świat – mogą uznać to, co następuje, za lekturę wartościową. Lecz nawet jeśli książka ta zdoła jedynie wzbudzić dalsze zainteresowanie postacią Ludwiga von Misesa i jego pracą, to i tak osiągnie swój cel.

Jörg Guido Hülsmann
Angers, Francja
maj 2007 roku

Podziękowania

Biografia Misesa nie powstałaby bez inicjatywy Lew Rockwella. To on najpierw zachęcił mnie do jej napisania, a następnie stał się podporą, która nie ugięła się, gdy dzieło zaczęło rozrastać się do rozmiarów znacznie przekraczających nasze pierwotne plany. Książka ta nie powstałaby też bez wsparcia finansowego licznych oddanych kobiet i mężczyzn, zwłaszcza darczyńców wymienionych na pierwszych stronach tej książki. Wiele innych osób podawało mi życzliwą dłoń i zachęcało mnie do dalszej pracy. Miałem ogromne szczęście, mogąc korzystać z wielkodusznej pomocy Bettiny Bien Greaves, która już na początku skierowała moje badania na właściwe tory i udostępniła mi nie tylko dokumenty otrzymane w spadku po Misesie, lecz także własne badania biograficzne tej postaci. W swojej szczodrości podzieliła się ze mną również znajdującą się pod jej opieką wspaniałą kolekcją zdjęć Ludwiga i Margit von Misesów. Chciałbym serdecznie podziękować za uczynność pracownikom Rosyjskiego Państwowego Archiwum Wojskowego w Moskwie: Władimirowi Kuzelenkowowi (dyrektorowi), Władimirowi Kurutajewowi (wicedyrektorowi), Rostisławowi Sokołowowi (tłumaczowi) i Nataszy Samsonowej (archiwistce). Podobnie niebagatelną pomoc ofiarowali mi herr magister Siegel, dyrektor Akademisches Gymnasium w Wiedniu, i profesor Jeffrey Herbener, opiekun Archiwum Misesa w Grove City College. Skorzystałem też z udzielonego mi uprzejmie wsparcia Hansa-Hermannna Hoppego, który udostępnił materiały archiwalne uzyskane przezeń od Wiedeńskiej Izby Handlowej, i Jesús de Soto, który podzielił się ze mną źródłami z Austriackiego Archiwum Państwowego (Österreichisches Staatsarchiv) w Wiedniu, a także Ivo Sarjanovica, który przeprowadził dla mnie kwerendę zasobów Instytutu Wyższych Studiów Międzynarodowych w Genewie. Liczne grono osób okazało mi swą przychylność, podsuwając odniesienia lub namierzając trudne do odnalezienia materiały. Chciałbym szczególnie podziękować Philippowi Bagusowi, profesorowi Gabrielowi Calzadzie Alvarezowi, profesorowi Paulowi Cwikowi, doktorowi Nikolajowi Gertchevowi, doktor Floy Lilley, doktorowi Anthony'emu de Jasay, profesorowi Ralphowi Raico, Reinhardowi Stieblerowi, Josephowi Strombergowi, doktorowi

Markowi Thorntonowi, profesorowi Shigekiemu Tomo, Jeffreyowi Tuckrowi i profesorowi Kiichiro Yagiemu. Czytelnicy ogromnie zyskali dzięki kompetencji i sprawności prowadzonego przez Jeffrey'a Tuckera zespołu redakcyjnego, w którym znaleźli się B.K. Marcus, Arlene Oost-Zinner, Judy Thommesen, doktor David Gordon, Jule Herbert Jr., Kathy White i Harry David. Przynosi mi też zaszczyt uznać swój dług i niezmierną wdzięczność wobec tych, którzy przeczytali i ocenili moją książkę – zwłaszcza wobec profesora Waltera Blocka, doktora Davida Gordona, B.K. Marcusa, Josepha Potts'a, profesora Ralpha Raico i herr doktora Herberta Unterköflera. Pragnę wreszcie podziękować mojej drogiej żonie Nathalie za trwanie przy mnie przez wszystkie lata poświęcone tej pracy i za dzielenie ze mną pięknego życia poza domeną ekonomii i wielkich ekonomistów.

CZĘŚĆ I.
MŁODY LUDWIG

Rozdział 1

Korzenie

29 września 1881 roku Ludwig Heinrich Edler von Mises przyszedł na świat jako pierwszy w swojej rodzinie szlachcic z urodzenia. Kilka miesięcy wcześniej cesarz austriacki nadał tytuł szlachecki pradziadkowi Ludwiga, Meyerowi Rachmielowi (Jerachmielowi) Misesowi*. Odtąd legitymowali się nazwiskiem „von Mises”. Cesarz przyznał rodowi nadawany często Żydom tytuł honorowy „Edler”, tłumaczony dosłownie jako „włodyka”¹.

Ludwig urodził się we Lwowie, stolicy nieistniejącego już Królestwa Galicji i Lodomerii. Galicja przez wieki należała do Polski, by w 1772 roku przypaść w udziale Habsburgom, gdy wskutek rozbiorów Polskę podzielono między trzech potężnych sąsiadów: Rosję, Prusy i Austrię². Choć Habsburgowie byli wówczas cesarzami Rzeszy Niemieckiej, nigdy nie wcielili Galicji do Niemiec, utrzymując ją jako najdalszą północno-wschodnią prowincję Austrii, stanowiącą ich osobiste dominium.

Gdy Ludwig pojawił się na świecie, cesarstwo Habsburgów było drugim co do wielkości po Rosji bytem politycznym w Europie. Do końca XVII wieku ich dynastia zapanowała nad Hiszpanią i jej zamorskimi koloniami na

* Część źródeł polskich i żydowskich odnosi się do różnych członków rodziny Ludwiga von Misesa za pomocą innych form tego nazwiska – głównie Miseses lub Mizes. Dla uproszczenia w przekładzie całą rodzinę nazywam Misesami (przyp. JL).

¹ W kwestii rodziny Misesów zob. zwłaszcza Adelsakt (akt nadania tytułu szlacheckiego) z 1881 roku dla Meyera (lub Mayera czy Majera) Rachmiela Misesa w Österreichisches Staatsarchiv. Zob. również *Österreichisches Biographisches Lexikon, 1815–1950*, t. 6, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1975.

² Królestwo Galicji i Lodomerii nie istniało przed rozbiorem Polski. Habsburgowie wybrali tę nazwę, aby uzasadniała na rzekomo historycznym gruncie dokonaną przez nich aneksję. W średniowieczu węgierski król Andrzej II jako *Rex Galiciae et Lodomeriae* sprawował rządy nad dzielnicami Rusi – Haliczem i Włodzimierzem Wołyńskim. Zob. Isabel Röskau-Rydel, *Galizien, Bukowina, Moldau*, w: idem, *Deutsche Geschichte im Osten Europas: Galizien, Bukowina, Moldau*, Siedler, Berlin 1999, s. 11, 16.

całym świecie. Przed narodzinami Misesa Habsburgowie władali północnymi Włochami, a także Belgią i Schwarzwaldem. Do 1881 roku cesarstwo utraciło te ziemie, wciąż jednak skupiało dwanaście znaczących grup etnicznych i sześć dużych społeczności religijnych. Młodemu Ludwigowi przyszło dorastać w potężnym kraju łączącym wiele kultur o różnorodnym charakterze etnicznym³.

Nawet jak na standardy austriackie Galicja była bardzo bogata etnicznie. Większość jej mieszkańców stanowili Polacy, Rusini, Żydzi i Niemcy, ale było też wielu Ormian, Greków i Włochów. Choć Żydzi zazwyczaj niemal na wszystkich ziemiach pod panowaniem habsburskim stanowili niewielką mniejszość, to w Galicji Wschodniej żyło ich bardzo wielu. W chwili narodzin Ludwiga stanowili we Lwowie najliczniejszą po Polakach grupę⁴. Przybyli tam, gdyż katolicycy władcy Polski traktowali ich bardziej tolerancyjnie niż jakakolwiek inna władza. Żydzi zyskali ochronę prawną po statucie kaliskim z 1264 roku, a Kazimierz Wielki wraz z następcami podtrzymywali i rozszerzali ich prawa przez następne dwieście lat – w czasach, gdy nację tę rugowano prawie ze wszystkich innych krajów w Europie. W Polsce prawna samodzielność społeczności żydowskiej wzmacniała się przez stulecia, co stanowiło ewenement dziejowy, a w końcu XVIII wieku praktycznie zyskali tam własną państwową enklawę. Polska stała się ojczyzną Żydów ze wszystkich stron świata i, jak wierzyło wielu z nich, nową Ziemią Świętą. W 1750 roku mieszkało tu około 70 procent całej żydowskiej populacji. W okresie rozbiorów odsetek ten tylko wzrósł: do 1780 roku było to już 80 procent⁵.

Ze względu na to, że początkowo Żydzi napływali z Niemiec, ich dialekt jidysz stał się językiem używanym powszechnie nawet przez żydowską

³ W 1918 roku Galicja wróciła do Polski. Lwów wraz z okolicznymi ziemiami należy dziś do Ukrainy. W swojej historii Lwów nosił też inne nazwy: Lemberg, Lwow, Lwiw, Leopoli, Leo vivitas, Leopolis.

⁴ W 1848 roku liczba ludności galicyjskiej wynosiła 5,2 miliona. W tej liczbie 2,2 miliona stanowili rzymscy katolicy (głównie Polacy, ale też Niemcy), 2,2 miliona – grekokatolicy (Rusini), 333 tysiące – prawosławni greckiej tradycji liturgicznej i 333 tysiące – Żydzi. Sam Lwów w 1840 roku skupiał około 63 tysięcy mieszkańców, z których 30 tysięcy było rzymskimi katolikami, 4,5 tysiąca grekokatolikami, a 25 tysięcy Żydami. Zob. *ibidem*, s. 48.

⁵ Zob. Iwo Cyprian Pogonowski, *Żydzi w Polsce*, Wydawnictwo Antyk Marcin Dybowski, Komorów 2016 [1993]. Żydów wypędzono z Anglii (1290), Francji (1306), Chorwacji (1349), Krymu (1350), Węgier (1360), Niemiec, Czech, Włoch i Prowansji (1394), Austrii (1421), Hiszpanii (1497), Estonii i Łotwy (1495) i Portugalii (1497). Zob. *ibidem*, s. 275.

ludność, która napłynęła później z innych zakątków globu. Jakakolwiek polonizacja językowa i kulturowa przebiegała opornie. Najszybciej dostosowywała się żydowska elita intelektualna i ekonomiczna, którą z polską klasą rządzącą łączyły mocne związki gospodarcze i inne wspólne interesy. Zdaniem wybitnego austriackiego historyka i politologa Erika Rittera von Kuehnelta-Leddihna, to polskie tło odegrało istotną rolę na początku rozwoju Ludwiga von Misesa. Według Kuehnelta-Leddihna, polska myśl polityczna i polskie instytucje polityczne, dbające o szlacheckie ideały republikańskiej wolności, miały znaczący wpływ na młodego Ludwiga.

Większość ruchów wolnościowych miała typowo szlacheckie korzenie i zwykle sprzeciwiała się centralizacji władzy. Można to dostrzec na przykładzie angielskiej Wielkiej Karty Swobód, węgierskiej Złotej Bulli oraz aragońskich nieugiętych *Grandes* czy francuskiej Frondy. Polska zaś poszła nawet o krok dalej i w roku 1572 stała się monarchią elekcyjną oraz nazwała się Rzeczpospolitą. Jednym z popularnych wśród szlachty haseł było: „Strzeż się obcych władców i stawiaj opór swoim”. Władza polityczna była w rękach szlachty, która tytułów (przed rozbiorami) nie nosiła i stanowiła jedną piątą populacji. [...]

Szlachta była równa wobec prawa, niezależnie od stanu posiadania, co wyrażało powiedzenie: „Szlachcic na zagrodzie równy wojewodzie”. Co więcej, szlachcice, będąc równymi sobie, nie mogli być poddani tyranii większości. W nazywanym Sejmem parlamencie sprzeciw jakiegokolwiek osoby – *liberum veto* – utracił dowolne propozycje prawne.⁶

Kultura polskiej klasy wyższej w Galicji była tą tradycją polityczną przesiąkniętą, co musiało mieć wielkie znaczenie dla takich jak Misesowie rodzin, które na przełomie XVIII i XIX wieku aspirowały do wyższych warstw społecznych.

Choć polska spuścizna Ludwiga von Misesa wywarła wpływ na jego myśl polityczną, to obrany przez jego przodków kierunek rozwoju kulturowego był zupełnie inny. W rzeczy samej jego rodzina przez cały XIX wiek

⁶ Erik von Kuehnelt-Leddihn, *Kulturalne korzenie Ludwiga von Misesa*, tłum. Jan Delegos, Instytut Ludwiga von Misesa, 28 września 2010, <https://mises.pl/blog/2010/09/28/kuehnelt-leddihn-kulturalne-korzenie-ludwiga-von-misesa/> (dostęp: 9 lipca 2020) [poprawiono błędy redakcyjne w cytacie – przyp. JL].

szała na czele ruchu germanizacji swojej ojczyzny Galicji. Zdaniem Misesów kultura niemiecka ucieleśniała postęp społeczny. Prowadzona pod koniec XVIII wieku za rządów Józefa II Habsburga liberalna polityka dawała nadzieję na poszerzenie wolności ludu galicyjskiego i emancypację Żydów. To właśnie starali się osiągnąć „lewicowi” świeccy Żydzi. Na przełomie XVIII i XIX wieku pod stanowczym przywództwem zamożnych kupców, takich jak Misesowie, grupy te stały się proniemieckie⁷. Liderzy ci wspierali nowe władze polityczne, z zadowoleniem witając imigrację nieżydowskich niemieckich grup etnicznych i przyjmowanie świeckiej kultury niemieckiej przez środowiska żydowskie. Misesowie wiodli prym w rozwoju badań z zakresu filozofii i świeckiej nauki wśród miejscowych Żydów. Według Heinricha Graetza:

Po wojnach napoleońskich w trzech największych galicyjskich społecznościach w Brodach, Lwowie i Tarnopolu pojawiły się niewielkie koła, stowarzyszone dla budowania własnej kultury, szerzenia edukacji i śmiertelnej wojny przeciw chasydyzmowi. [...] W Łodzi [...] utworzono swego rodzaju koło literackie, na czele którego stanął człowiek bogaty i o ogromnej kulturze – Jehuda Löb Mises (zmarły w 1831 roku). Dzielił się z ambitnymi młodymi lwowiakami pieniędzmi, poradami i, co było dla nich nader ważne, wspaniałą biblioteką książek hebrajskich i europejskich.⁸

Po 1772 roku Habsburgowie nakazali umocować w kraju kastę niemieckojęzycznych biurokratów, a także przyciągali osadników niemieckich na ziemie odebrane polskim królom, jezuitom i różnym klasztorom⁹. Podczas prawie stulecia germanizacji polska szlachta raz po raz usiłowała odebrać Austriakom władzę nad Polską. Po fiasku jednej z takich prób w 1863 roku dawne polskie elity polityczne pogodziły się wreszcie z Habsburgami, przyrzekając im lojalność swojego Koła Polskiego (*Polenklub*) w zamian za wolną rękę w panowaniu nad Galicją. W 1867 roku polska szlachta zawarła

⁷ Gmina żydowska w Krakowie utrzymywała swoją propolską postawę pod ortodoksyjnym zwierzchnictwem religijnym. Tymczasem we Lwowie dominowała frakcja proniemiecka. Zob. Röskau-Rydel, *Galizien, Bukowina, Moldau*, s. 88 i n., 145.

⁸ Heinrich Graetz, *History of the Jews*, t. 5, tłum. Bella Löwy, Jewish Publication Society of America, Philadelphia 1895 [1853–1875], s. 612 [*Historję Żydów w przekładzie Stanisława Szenhaka oparto na skróconej Volkstümliche Geschichte der Juden*, w której nie ma cytowanych przez Hülsmana fragmentów – przyp. MZ].

⁹ Röskau-Rydel, *Galizien, Bukowina, Moldau*, s. 27–29.

w parlamencie Austrii ugodę austriacko-polską, zyskując spory zakres autonomii w tej najbardziej na wschód wysuniętej części cesarstwa. Koło Polskie w Wiedniu stało się jedną z głównych frakcji wspierających rządu Austrii aż do ostatecznego rozpadu cesarstwa w 1918 roku¹⁰. W tym czasie w Galicji zrezygnowano z germanizacji. Utrzymały się tylko tradycyjne filary niemieckiego języka i kultury: urzędnicy państwowi i świeccy Żydzi¹¹.

Przed 1867 rokiem dla Misesów punktem wyjścia, jeśli chodzi o wpływ na miejscowe sprawy polityczne, była proniemieckość. Z tego względu w miarę zacieśniania się dzięki liniom kolejowym współpracy gospodarczej Galicji z imperium Habsburgów, wpływy rodu zaczęły odbijać się echem na arenie krajowej¹².

Koleje w drugiej połowie XIX wieku były nowoczesną technologią, która gruntownie przemodelowała stosunki gospodarcze, polityczne i społeczne. Firmy kolejowe płaciły najlepiej, dawały możliwość szybkiego rozwoju zawodowego oraz przyciągały najaktywniejszych i najlepiej wykształconych młodych ludzi tamtej epoki. Praktycznie wszyscy byli przedstawicielami nowej w XIX wieku klasy intelektualnej inżynierów. Zazwyczaj pochodzili z rodzin należących do burżuazji i łączyli w sobie inteligencję, pragmatyzm w działaniu, skupienie na celu i skuteczność.

Koleje pojawiły się w Austrii w latach dwudziestych XIX wieku, a na początku lat czterdziestych państwo usiłowało je przejąć. Przez kolejną dekadę wiele linii w Austrii uspołeczniono, aż perturbacje w latach 1848–1849 doprowadziły finanse państwa do takiego bezładu, że po 1854 roku trzeba

Mises w wieku dwóch lat

¹⁰ Zob. Rudolf Sieghart, *Die letzten Jahrzehnte einer Grossmacht: Menschen, Völker, Probleme des Habsburger-Reichs*, Ullstein, Berlin 1932, s. 334 i n.

¹¹ W 1880 roku niemiecki był pierwszym językiem dla około 324 tysięcy mieszkańców Galicji, a w 1910 roku dla zaledwie około 90 tysięcy. Zatem nawet w szczytowym punkcie germanizacja miała niewielki liczbowo wpływ na tę część Polski pod panowaniem Habsburgów. Główną przyczynę stanowiło to, że większość nowych osadników było katolikami, co ułatwiało ich integrację z obecnymi tam polskimi parafiami i szkołami. Zob. Röska-Rydel, *Galizien, Bukowina, Moldau*, s. 88 i n., 130, 152.

¹² Wydaje się, że budowa kolei była skutkiem inicjatyw żydowskich na rzecz uprzemysłowienia Austrii. Według Williama Johnstona w parę lat po 1831 roku „Salomon Rothschild przekonał Metternicha do wspierania industrializacji na ziemiach Habsburgów” (William M. Johnston, *Vienna, Vienna: The Golden Age, 1815–1914*, Arnoldo Mondadori, Milan 1981, s. 29).

było dokonać reprivatyzacji¹³. Po powrocie do rąk prywatnych koleje pojawiły się w Galicji. W każdym z dwóch głównych przedsięwzięć kolejnictwa galicyjskiego aktywny udział brali Misesowie jako członkowie zarządów i bankierzy. Urodzony 6 września 1854 roku Arthur Edler von Mises, przedstawiciel kolejnego pokolenia i ojciec Ludwiga, pracował w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XIX wieku dla Kolei Lwowsko-Czerniowieckiej, podczas gdy wuj Emil był inżynierem w Kolei Karola Ludwika.

Arthur von Mises poślubił Adele Landau z Wiednia (urodzoną 4 czerwca 1858 roku)¹⁴. Jej rodzina pochodziła z Brodów, zamieszkałego przez

*Adele i Arthur, rodzice Ludwiga,
około 1880 roku*

prawie samych Żydów miasta na krańcu imperium Habsburgów. Jej ojcem był Fiszel Landau, a matką Klara Kallir. Arthur sprowadził Adele do Lwowa, gdzie najpierw urodziła Ludwiga, a potem – w 1883 roku – jego brata Richarda Martina. Kilka lat później przyszedł na świat Karl, jednak zmarł on na szkarlatynę w wieku dwunastu lat. Brody, z których pochodziła Adele, były wówczas obszarem wolnego handlu z Polską i Rosją. Jej rodzina zdobyła majątek i wpływy dzięki dobremu spożytkowaniu zyskownych okazji. Nie tylko miłość połączyła Arthura i Adele. Ich małżeństwo miało też scementować przymierze dwóch czołowych rodów Galicji Wschodniej. Warto zwrócić uwagę na więzy rodzinne każdego

z trzech żydowskich posłów wybranych w 1873 roku do parlamentu Austrii z Galicji: Joachima Landaua wybrano z Brodów, Nathan Kallir w parlamencie był przedstawicielem brodzkiej izby handlowej, a wuj Ludwiga Hermann był posłem z powiatu drohobyckiego¹⁵.

¹³ Zob. Alois Gratz, *Die österreichische Finanzpolitik von 1848 bis 1948*, w: Hans Mayer (red.), *Hundert Jahre österreichische Wirtschaftsentwicklung, 1848–1948*, Springer, Wien 1949, s. 254 i n.

¹⁴ Pobrali się 17 października 1880 roku. Zob. akt małżeństwa w Archiwum Grove City College, kartoteka #6/9/1/1. Świadcami byli Fiszel Landau (ojciec Adele) i Izidor Nirenstein.

¹⁵ Röska-Rydel, *Galizien, Bukowina, Moldau*, s. 70, 147. Joachim Landau był dziadkiem ciotecznym Ludwiga von Misesa. Zob. Ludvig von Mises, *Wspomnienia*,

Hermann Mises w swoim pokoleniu wyraźnie wyróżniał się na tle innych męskich członków rodziny cnotami, które przyniosły rodzinie tak wielkie powodzenie i w kolejnej generacji przypadły w udziale jego bratanekowi Ludwigowi: entuzjazmem, determinacją, inteligencją, patriotyzmem, cechami przywódczymi oraz bezpretensjonalnym i lekkim piórem¹⁶. Najpierw Hermann kierował biurem oddziału dużej firmy ubezpieczeniowej i poszukiwał ropy naftowej w Galicji na początku lat siedemdziesiątych XIX wieku, a następnie przeniósł się do Wiednia, by pracować dla dużej austriackiej gazety „Morgen-Post”. W 1873 roku został obrany na jedną kadencję posłem Reichsratu (Rady Państwa, czyli austriackiego parlamentu) z galicyjskiego okręgu Sambor-Stryj-Drohobycz, aby później znów pisać dla innej dużej gazety „Wiener Allgemeine Zeitung”, gdzie dał się poznać jako nieustrudzony orędownik uprzemysłowienia Galicji¹⁷.

Hermann wraz ze swymi braćmi i kuzynami kultywował tradycję skutecznego działania sięgającą co najmniej ich pradziadka – prapradziadka Ludwiga – Efraima Fiszela Misesa. Fiszel był działającym na wielką skalę handlarzem tkanin i właścicielem nieruchomości we Lwowie. Po rozbiore Polski w 1772 roku mieszkańcy tych ubogich ziem wiejskich bardzo skorzystali na nowych austriackich porządkach, które dały ludności wsi i miast bezprecedensową wolność, choć panująca wówczas cesarzowa Maria Teresa Habsburg do zwolenniczek swobód żydowskich nie należała. Niektórzy z jej najważniejszych doradców – na przykład sławny Sonnenfels – byli pochodzenia żydowskiego, ale nie pozwalała ona na osiedlanie się Żydów w Wiedniu¹⁸. Miasta takie jak Lwów, gdzie tolerowano ich

tłum. Stefan Sękowski Sękowski (współpraca: Małgorzata Zdziechowska), Fijorr Publishing, Warszawa 2007, s. 68. Dziadek ze strony matki Ludwiga nazywał się Landau, a panięskie nazwisko jego żony brzmiało Kallir.

¹⁶ O Hermannie von Misesie zob. wpis w: *Österreichisches Biographisches Lexikon, 1815–1950*, s. 317.

¹⁷ Wszystko wskazuje na to, że w tzw. galicyjskiej Pensylwanii – okręgu wyborczym Hermanna wokół Drohobycza, na południowy zachód od Lwowa – wybuchła gorączka nafty. Galicja stała się na przełomie XIX i XX wieku czwartym producentem ropy naftowej na świecie po Rosji, Stanach Zjednoczonych i Holenderskich Indiach Wschodnich. Zob. Balduin Winter, *Die Rückkehr zum Kind. Wirklichkeit ist mehr als Realität. Drohobycz, die Heimat des Dichters und Traumtänzers Bruno Schulz im vergessenen Europa*, „der Freitag: Die Ost-West-Wochenzeitung”, dział literatury, 30 marca 2001.

¹⁸ Żydów wygnano z Wiednia w latach 1669–1670, gdy u władzy był Leopold I Habsburg. Kilka lat później bez większego zapału wycofano się z tej decyzji, konserwując stan rzeczy z 1670 roku. Jeśli chodzi o samą cesarzową, historyk kultury Robert Kann zauważył:

obecność, zmuszały ich do mieszkania w specjalnych dzielnicach żydowskich (*Judenviertel*). Zwykle zabraniano im handlu w „zakazanych dzielnicach” cesarstwa, a posiadacze pozwoleń na obrót w dni robocze w tych strefach nie mogli tam nocować. Tak też działo się jeszcze długo po końcu XVIII wieku.

Choć przepisy te były bezwzględnie godne pożałowania, to jednak dopuszczały wyjątki. Dlatego we Lwowie pozwalano niektórym Żydom mieszkać poza dzielnicą żydowską, o ile spełnili trzy warunki: musieli być zamożni, wykształceni i nie mogli nosić tradycyjnego żydowskiego ubioru¹⁹. Z takiej możliwości korzystał Fiszel Mises, który żył i prowadził działalność handlową w zakazanej dzielnicy Lwowa, gdzie był przewodniczącym kahału, czyli miejscowej kulturowej gminy żydowskiej (*Israelitische Kultusgemeinde*).

23 czerwca 1800 roku żona Fiszela wydała na świat prawdziwego założyciela rodu Misesów i wszechstronnego erudyte Meyera Rachmiela Misesa²⁰. Chłopiec szybko pokazał swą skuteczność na wielu polach, a jego ojciec rychło uczynił go partnerem w swojej firmie. Zaaranżował też stosowne małżeństwo młodzieńca z Rosą Halberstamm, której ojciec prowadził ważną niemiecko-rosyjską działalność eksportową. Ledwie trzydziestoletni Meyer został przewodniczącym gminy żydowskiej w Lwowie, a rok później – rewidentem sądu okręgowego rozstrzygającego spory handlowe (*Lemberger Wechselgericht*). Po śmierci ojca w 1842 roku założył własną firmę handlową. Przekroczywszy lat czterdzieści, był już nie tylko skutecznym biznesmenem, lecz także wpływowym przywódcą społeczności, wybieranym kilkakrotnie do lwowskiej rady miasta, oraz fundatorem sierocińca, szkoły żydowskiej i żydowskiej kuchni dla ubogich. Założył też kilka instytucji dających środki na stypendia i na inne cele pomocy społecznej²¹.

W pierwszych pięciu latach panowania Marii Teresy Żydów wypędzono z Czech (1745), a w 1777 roku – niespełna trzy lata przed śmiercią i prawie pięć lat przed wydaniem przez Józefa II słynnego patentu tolerancyjnego (*Toleranzpatent*) – napisała: „Odtąd żadnemu Żydowi [...] nie pozwoli się pozostać [w Wiedniu] bez mojego zezwolenia na piśmie” (Robert A. Kann, *A Study in Austrian Intellectual History: From Later Baroque to Romanticism*, Praeger, New York 1960, s. 158).

¹⁹ Röskau-Rydel, *Galizien, Bukowina, Moldau*, s. 68.

²⁰ O Meyerze Jerachmielu Misesie zob. wpis w: *Österreichisches Biographisches Lexikon, 1815–1950*, s. 317 i n.

²¹ Działania te musiały odegrać decydującą rolę w nadaniu mu tytułu szlacheckiego. Za panowania Franciszka Józefa I łożenie na cele publiczne i tworzenie funduszy zajmujących się pomocą społeczną miało pierwszorzędne znaczenie w procesie

Meyer był przywódcą świeckiego, proniemieckiego skrzydła w lwowskiej społeczności wyznaniowej, w której od 1840 roku zajmował różne stanowiska. Trzema najważniejszymi celami „oświeconej” frakcji żydowskiej skupionej wokół Meyera było: 1) rozpowszechnianie języka niemieckiego; 2) utworzenie *deutsch-israelisches Bethaus*, postępowej synagogi, w której obrzędy odprawiano by po niemiecku; oraz 3) założenie niemieckojęzycznej szkoły żydowskiej. Na przeszkodzie stał miejscowy rabin, przywódca ortodoksyjnych Żydów aszkenazyjskich. Gdy na początku lat czterdziestych XIX wieku człowiek ów zmarł, frakcja Misesa sprowadziła znanego ze swoich postępowych poglądów rabina Abrahama Kohna. We Lwowie Kohn nieugięcie dążył do ziszczenia tych zamiarów, doprowadzając zapewne swoich adwersarzy do rozpacz. We wrześniu 1848 roku został zamordowany²².

Meyer Rachmiel Mises prawdopodobnie należał do tych, którzy po 1846 roku przeprowadzili z powodzeniem krwawą rabację przeciw polskiej szlachcie. Szlachta usiłowała przywrócić zamierzchny zwyczaj pańszczyzny (*Robot*) – niepełnej służby poddanych na rzecz panów – która pod koniec XVIII wieku powoli zanikała po przejęciu władzy nad Galicją przez Austrię. Gdy w dwa lata później doszło do rozruchów w Paryżu, Berlinie i Wiedniu, Meyer brał udział w przeniesieniu walk na rodzimy grunt. Był jednym z czterech żydowskich sygnatariuszy skierowanego do cesarza adresu z marca 1848 roku, w którym domagano się między innymi równych praw dla wszystkich warstw społecznych, emancypacji Żydów oraz utworzenia galicyjskiej Gwardii Narodowej i demokratycznego samorządu²³. Początkowo osiągnięto 17 kwietnia 1848 roku zgodne zniesienie wszystkich postaci poddaństwa w Galicji – przy czym polska szlachta uzyskała zadośćuczynienie z budżetu państwa. Tego samego roku Meyera Rachmiela Misesa wybrano do galicyjskiego parlamentu. Stał się

nobilitowania bogatych przemysłowców, kupców i bankierów. Zob. Sieghart, *Die letzten Jahrzehnte einer Grossmacht*, s. 256.

²² Röskau-Rydel, *Galizien, Bukowina, Moldau*, s. 73 i n. Jak zauważa Graetz:

[Niemał] w każdej dużej społeczności pojawili się stronnicy „oświecenia” albo „lewicy”, którzy nie zerwali jeszcze ze starą szkołą, ale których czyny graniczyły z secesją. O herezję oskarżali ich skrajni ortodoksi, dający pierwszeństwo czystości języka i formy tak w literaturze hebrajskiej, jak i europejskiej (Graetz, *History of the Jews*, t. 5, s. 403).

²³ Röskau-Rydel, *Galizien, Bukowina, Moldau*, s. 91. Inicjatorami adresu byli polscy politycy Franciszek Jan Smolka, Florian Ziemiałkowski i Tomasz Kulczycki. Domagano się też wprowadzenia języka polskiego w szkołach publicznych i instytucjach służby cywilnej.

widocznym członkiem nieoficjalnej „arystokracji żydowskiej”, uczestniczącym aktywnie w ważnych reformach politycznych tej najdalej na wschód wysuniętej części imperium Habsburgów. Mógł być nawet jednym z „demokratycznych agitatorów”, którzy przysparzali tytuł problemom obrońcom monarchii.

Tę zamówioną przez rodzinę Misesów monetę wybito w 1880 roku dla uczczenia osiemdziesiątej rocznicy urodzin Meyera Rachmiela Misesa. Na awersie widnieje jego podobizna i data urodzenia. Napis wokół herbu rodzowego Misesów umieszczony na rewersie to „w 80 let. rocznicę urodzin”, a pod linią poziomą „w dowód czci rodzina 1880”

Mogłoby się wydawać, że osiągnął wystarczająco wiele, jednak okres największych wyzwań i czynów był dopiero przed nim. Zaczął się w latach pięćdziesiątych XIX wieku, gdy do Galicji dotarły koleje, dekadę wcześniej zaczynające oplatać Europę. Meyer zajął się tym biznesem wraz z synem Abrahamem i w 1859 roku zdobył kontrakt od austriackiego wojska na przewóz pszenicy z Galicji. Armia przygotowywała się do wojny francusko-austriackiej. Dzięki umowie Misesowie nawiązali kontakt z imperium finansowym Rothschildów. W 1855 roku Anselm von Rothschild założył bank Creditanstalt, który specjalizował się w finansowaniu przedsięwzięć w przemyśle i miał się wkrótce stać największym bankiem wiedeńskiej giełdy. Jednym z pierwszych znaczących działań banku była obsługa finansowa wojny. Umowa musiała zostać wykonana sprawnie, gdyż w 1860 roku Abraham przyjął stanowisko dyrektora nowego oddziału Creditanstalt we Lwowie. Meyer zaczął pracę w bankowości trzy lata wcześniej, gdy stał się dyrektorem lwowskiego oddziału Austriackiego Banku Narodowego, czyli banku centralnego cesarstwa do utworzenia Banku Austriacko-Węgierskiego w 1879 roku²⁴. Staranny dobór karier przez Misesów

²⁴ Albert, syn Anselma von Rothschilda, został głównym doradcą Banku Austriacko-Węgierskiego. Powszechnie uważano go za pierwszoplanową postać austriackiego rynku finansowego. Jego ojciec w Banku Narodowym prawdopodobnie odgrywał rolę podobną, choć już nie aż tak na świeczniku.

zwieńczył awans Hirschego, najmłodszego syna Meyera i dziadka Ludwiga, na partnera i dyrektora zarządzającego banku Hallersteina i Nirensteina oraz mianowanie Hermanna, pierworodnego wnuka Meyera, na dyrektora lwowskiego biura towarzystwa ubezpieczeniowego Feniks²⁵. Tak oto rodzinne interesy, które zaczęły się od prowincjonalnej firmy handlowej, objęły najbardziej dochodowe branże w kraju: kolej i bankowość.

Herb pochodzi z 1881 roku, kiedy to cesarz Franciszek Józef I nadał tytuł szlachecki Meyerowi Rachmielowi Misesowi, pradziadkowi Ludwiga von Misesa. W prawej górnej części widnieje kaduceusz Merkurego, boga handlu i pośtańca. Na dole z lewej strony znalazł się symbol dziesięciu przykazań.

Meyer Rachmiel w ślad za swoim ojcem przewodniczył rozmaitym żydowskim organizacjom krzewienia kultury we Lwowie. Czerwony sztandar zdobi róża Sarańska, jak nazywano Oblubienicę w Pieśni nad Pieśniami, a także będące symbolem narodu żydowskiego gwiazdy Dawida.

Cesarz Franciszek Józef I nadał Meyerowi patent szlachecki w kwietniu 1881 roku, a we wrześniu przyznał jemu i jego prawowitym potomkom prawo do noszenia tytułu honorowego „Edler”. Samotny patriarcha Meyer Rachmiel Edler von Mises przeżył obu swoich synów i najmłodszą córkę Klarę²⁶. Kiedy 28 lutego 1891 roku zmarł we Lwowie, wszyscy jego wnukowie wyjechali do Wiednia.

Exodus ten nie był niczym wyjątkowym. Dziesiątki tysięcy żydowskich rodzin opuściły wschodnie prowincje na rzecz Wiednia, by skorzystać z szans, jakie otwały się przed nimi, gdy liberalny ład po 1867 roku zniósł wszystkie prawne bariery dla migracji Żydów. W większości przypadków osoby te cechowały bardziej świeckie poglądy niż tych, którzy pozostali w Galicji. Liberalny Wiedeń kusił obietnicą tak uwolnienia się od ograniczeń narzucanych przez zaściankowe wspólnoty religijne, jak świeckiego włączenia się w życie wielkiego świata. Przed 1867 rokiem burżuazyjne życie we Lwowie i w innych większych miastach oferowało w Galicji zbliżone możliwości. Lecz ugoda austriacko-polska z miejsca te aspiracje przekreśliła, poddając Galicję hegemonii kulturowej Koła Polskiego. Polska szlachta sprzeciwiała się kategorycznie jakimkolwiek

²⁵ Hirsche Mises wziął za żonę Marie Nirenstein z tych właśnie Nirensteinów. Zob. Archiwum Grove City College, kartoteka #6/9/1/1.

²⁶ W 1881 roku wciąż żyły dwie jego córki: Stella Klarmann i Elise Bernstein.

zmianom społecznym. Liberalizm i kapitalizm wyklęto, podobnie jak niemieckojęzyczne szkoły, które w poprzednich dekadach były wybitnymi zwiastunkami zmian społecznych. We lwowskiej wspólnocie żydowskiej odwrót niemieckiej dominacji kulturowej dopełnił się w 1882 roku wraz z wyborem propolskiego przewodniczący gminy żydowskiej²⁷.

Jednakowoż w przypadku wyjazdu do Wiednia Arthura, ojca Ludwiga, decydująca mogła okazać się okoliczność bardziej prozaiczna. Stan finansów austriackiego państwa poprawił się w latach siedemdziesiątych XIX wieku, a w latach osiemdziesiątych władze ponownie przejęły kontrolę nad przemysłem kolejowym²⁸. Jako pierwsze znacjonalizowano linie o największym znaczeniu militarnym, takie jak te łączące Wiedeń z galicyjskimi granicami z Rosją²⁹. Wskutek tych wydarzeń Arthura von Misesa przyjęto do służby cywilnej jako doradcę inżynierskiego w wiedeńskim Ministerstwie Kolei Żelaznych³⁰.

Praca w wiedeńskiej służbie cywilnej była wówczas wielkim krokiem w karierze: zatrudnienie w administracji publicznej należało do względnej rzadkości i otoczone było o wiele większym uznaniem niż jakakolwiek inna działalność. Rodzina zamieszkała na następne piętnaście lat przy Friedrichstrasse 4. Podstawowym obowiązkiem i pasją Adele było wychowywanie synów, a w prowadzeniu domostwa pomagała jej – co było normą w przypadku rodzin burżuazyjnych – pokojówka i kucharka. Pierwsze zadanie polegało przede wszystkim na przygotowaniu dzieci do przyszłej kariery zawodowej przez umieszczenie ich w dobrych szkołach.

Misesowie stali się typową dla ówczesnego Wiednia rodziną żydowską, tak opisywaną przez historyka kultury Williama Johnstona:

Zwykle prowadzący interesy ojciec poślubiał kobietę lepiej od niego samego wykształconą. Para osiedlała się w Wiedniu, często w dzielnicy Leopoldstadt, gdzie on dbał o karierę, a ona trzymała pieczę nad kształceniem potomków. Żona dzieliła się swoim dążeniem do

²⁷ Röska-Rydel, *Galizien, Bukowina, Moldau*, s. 147.

²⁸ Zob. Gratz, *Die österreichische Finanzpolitik von 1848 bis 1948*, s. 255.

²⁹ Ibidem, s. 270 i n.

³⁰ Inni członkowie rodziny poszli tą samą drogą. Na początku lat dziewięćdziesiątych do Wiednia przeniosło się co najmniej trzech z braci i kuzynów Arthura: Emil, Felix i Hermann. Felix był ordynatorem w wiedeńskim szpitalu ogólnym, a Hermann – uznanym dziennikarzem i politykiem.

poszerzania horyzontów z synami, których ambicją było prześcignięcie ojców dzięki zdobyciu któregoś z wolnych zawodów.³¹

Osiągnięcia Adele von Mises w edukacji jej obu synów trzeba określić jako ze wszech miar wybitne. Każdy z nich wykroczył zdecydowanie poza zwyczajne przerośnięcie ojca. Obaj okazali się genialnymi naukowcami: Ludwig w naukach społecznych, a Richard w naukach przyrodniczych. U podstaw ich zdumiewających osiągnięć legło szczodre dawkowanie matczynej miłości. Ale na tym się nie skończyło. Adele nauczyła swoich synów troski o innych³². Nauczyła ich skromności i oszczędności³³. Nauczyła ich bardziej szanować prawdę i cnoty niż cudze pochlebstwa. Nauczyła ich sztuki pisanja. Nauczyła ich też nieugiętego aspirowania do mistrzostwa.

Richard, Ludwig, matka Adele i Karl

We wszystkich swoich późniejszych przedsięwzięciach Ludwig i Richard zachowywali dokładność i systematyczność. To, że dotyczyło to ich życia zawodowego, było oczywiste. Ale miało też związek z ich pozostałymi aktywnościami. Przykładowo Ludwig starał się szkolić nawet w tak

³¹ Johnston, *Vienna, Vienna*, s. 200.

³² Praca charytatywna była podstawową częścią jej wychowania. Zob. jej wspomnienia w: Adele von Mises, *A Day in the House of My Parents*, niepublikowany rękopis, 1929, tłum. John Kallir, Ludwig von Mises Institute, 9 grudnia 2005, <https://mises.org/library/ludwigs-mother-her-own-words> (dostęp: 9 lipca 2020).

³³ Przez całe życie Ludwig skrupulatnie prowadził swoje księgi. Rejestrował swoje przychody i dzienne wydatki w osobistej księdze rachunkowej.

pospolitych sportach jak wędrówki górskie, a w tenisa zawsze grał z trenerem³⁴. Styl pisarstwa Ludwiga i Richarda był, jak u ich matki, klarowny i bezpretensjonalny. Od dzieciństwa narzucali sobie najwyższe standardy. W miarę doskonalenia gustu i kunsztu wedle tych właśnie standardów oceniali osiągnięcia własne i cudze.

Ludwig wyjątkowo bezkompromisowo odmawiał patrzenia na ludzi i czyny przez względy towarzyskie czy polityczne. Zawsze pogardzał ludźmi, którzy zdobyli władzę, nie wykazując się prawdziwą kompetencją. Jako dojrzały już mężczyzna otwarcie wyrażał odrazę dla ogromnej większości swych kolegów profesorów – nie przez ich błędy, lecz dyletanctwo³⁵. Jego absolutna niezdolność do znoszenia głupoty przysparzała mu licznych wrogów i niemal zrujnowała mu karierę, odpowiadając za jego reputację upartego doktrynera.

Jednak dzięki swoim wybitnym talentom – w tym naturalnym darom rodzinnej Galicji – Mises umiał zyskiwać przyjaciół na obranej przez siebie wyboistej ścieżce. Pod tym względem nie wykraczał poza normę:

Żydowskich prawników, lekarzy, profesorów i dziennikarzy było po 1880 roku wielu, a rentierzy tacy jak Stefan Zweig czy Otto Weininger należeli do wyjątków. Dziadkowie tych absolwentów gimnazjum i uniwersytetu w Wiedniu byli często mieszkańcami wiosek galicyjskich czy morawskich, związanymi ściśle z ziemią i tradycyjną kulturą żydowską. Owi młodzieńcy o szerokich horyzontach, jakkolwiek żarliwie by nie dążyli do zeświecczenia, nie byli w stanie odciąć się całkiem od swych korzeni w żydowskich wioskach. Przepęniały

³⁴ Na temat trenowania przez niego tych dyscyplin sportowych zob. Margit von Mises, *My Years with Ludwig von Mises*, Center for Futures Education, wyd. 1, Cedar Falls, IA 1978, s. 20.

³⁵ O typowym wzorcu niemieckiego ekonomisty pisał:

Dla inteligentnych i spragnionych prawdy młodych ludzi działalność akademicka w zakresie „państwowej nauki o gospodarce” (*wirtschaftliche Staatswissenschaften*) była wręcz żenująca. Natomiast znakomicie służyła ona półgłówkom. [...] Byli dyletantami w każdym calu, we wszystkim, za co się wzięli. Chcieli być historykami, lecz historyczne nauki pomocnicze – najważniejsze narzędzie historyka – były im prawie nieznanne. Inna rzecz, że ludziom tym w ogóle obcy był duch badań historycznych. Nie byli zaznajomieni z podstawami statystyki matematycznej. Byli laikami prawniczymi, nie znali się na mechanizmach bankowości, obca im była technologia i wiedza handlowo-techniczna. Mimo to z zadziwiającą bez troską publikowali książki i rozprawy o kwestiach, których nie rozumieli (Mises, *Wspomnienia*, s. 43, 146).

ich płynący z ziemi wigor, umiłowanie natury i szerokość horyzontów, które służyły im w Wiedniu dobrze i zgodnie z tamtejszymi tradycjami. Po 1860 roku wiedeńscy Żydzi nie byli już wytworem pokoleń życia w miejskim getcie, jak ich pobratymcy berlińscy czy frankfurccy. Stanowili dla miasta zastrzyk świeżej krwi – dzielili się swą energią, ambicją i głodem kultury, które czyniły ich zdolnymi do zadziwiających innowacji.³⁶

W młodym Ludwigu też skupiły się te cechy, które poprowadziły go ku zadziwiającym innowacjom. Kolejne rozdziały ukazują, jak ten nowy przybysz podbił wpierw Wiedeń, a w końcu świat idei.

*Kolejno od lewej trzej bracia Misesowie:
Karl, Ludwig i Richard*

³⁶ Johnston, *Vienna, Vienna*, s. 200.